

Det nordiska skolmötet som utbildningspolitisk arena (1870–1970)

Ett rumsligt perspektiv på den moderna pedagogikens historia

Joakim Landahl

THE NORDIC SCHOOL MEETING AS AN ARENA FOR EDUCATIONAL POLICY (1870–1970). A SPATIAL PERSPECTIVE ON THE HISTORY OF EDUCATION. The subject of this article is the Nordic school meetings, arranged in Nordic countries every five year between 1870 and 1970. Attracting thousands of visitors, the school meetings were significant places for educational discussions among leading pedagogues, and an important force in the development of transnational networks and comparisons. Adopting a spatial perspective, the article aims to explore the Nordic school meeting as an arena for educational policy with certain characteristics. It is argued that the vast numbers of people gathered in a limited space affected the nature and significance of discussions among the participants. The Nordic school meeting is described as a place which oscillated between two opposites: cooperation and conflict. The large amount of people gathered in a single space created new ways of showing solidarity, such as unison singing. At the same time it also created new ways of expressing conflict, such as hushing the speaker.

Keywords: Nordic school meetings, congresses, the spatial turn, educational policy, history of education.

Den här artikeln behandlar nordiska skolmöten under perioden 1870–1970, med tonvikt på tiden kring förra sekelskiftet, ett betydelsefullt

---

Joakim Landahl är docent i pedagogik vid Stockholms universitet, Institutionen för pedagogik och didaktik, 106 91 Stockholm. E-post: joakim.landahl@edu.su.se

utbildningspolitiskt sammanhang där den nordiska identiteten som pedagoger manifesterades. Jag vill därmed ge ett bidrag både till internationaliseringens historia, men också till frågan om vilka *rum* som har haft betydelse för utbildningspolitiken och på vilka sätt. Man brukar tala om en spatial vändning inom samhällsforskningen där man sökt föra in rummets konstitutiva betydelse för sociala processer (Mårald & Nordlund 2006; Cronqvist 2008; Kümin & Osborne; Livingstone 2003). Bland annat finns det nu viss historisk forskning om politik ur ett rumsligt perspektiv (Sennefelt 2011; Hallenberg & Linnarsson 2014).

I den här presentationen ska jag försöka närma mig ett rumsligt perspektiv på utbildningspolitik. Var sker de centrala utbildningspolitiska diskussionerna under en viss tidsperiod? Vad präglar dessa rum och hur påverkar de villkoren för den pedagogiska diskussionen? Genom att fokusera på det särskilda rum som de nordiska skolmötena utgjorde, vill jag samtidigt ge ett bidrag till konferensernas historia (Shafir 2014; Petersens 2006), ett ämne som i ganska liten utsträckning har beaktats i utbildningshistorisk forskning. Därmed vill jag också ge ett bidrag till den relativt blygsamma forskningen om de nordiska skolmötena (Andersson 1989; Hemstad 2008; Backholm 1994).

Gemensamt för alla utbildningspolitiska rum är att de har en historia. De uppstår vid en viss historisk tidpunkt, de förändras över tid, och ökar eller minskar sitt inflytande, för att kanske sedermera försvinna. Vissa rum är långvariga, andra kortvariga. De nordiska skolmötena var enorma arrangemang som samlade upp till 7000 lärare och andra intresserade av utbildning i de nordiska länderna (Backholm 1994). De arrangerades i de nordiska huvudstäderna ungefär vart femte år under perioden 1870–1970, och blev betydelsefulla forum där nationella pedagoger exponerades på en internationell arena. Mötena var inte formellt kopplade till någon enskild skolform, men folkskolan stod inledningsvis i fokus, och skolmötena blev därmed en plats där institutionen folkskolan placerades i centrum för uppmärksamheten på ett delvis nytt sätt. Folkskollärare, seminarielärare, rektorer, en och annan professor eller fil doktor, utbildningsinspektörer och överlärare diskuterade här pedagogiska frågor. Mötena varade några dagar, och bestod av föredrag, som ibland följdes av diskussioner, stundtals livliga. Vidare ordnades olika typer av aktiviteter som snarast var ägnade att verka enande: utfärder och fester. Ytterligare ett inslag var utställningar, där framförallt värdlandet presenterades sitt lands skolväsende. Tematiken för föredragen kunde vara mångskiftande, och jag gör i det följande inget anspråk på att täcka in ens en bråkdel av det som sades. Enkelt uttryckt handlade föredragen om skolans organisation, skolans innehåll och skolans metodik. Vissa år följdes

diskussionerna av att man enades om resolutioner. Det sistnämnda gav mötena en politisk prägel, närmast att likna vid en pedagogisk folkomröstning om den goda pedagogiken.

Mötena innebar att en ny, internationell, pedagogisk offentlighet tog form, där pedagogikens senaste rön och diskussionsfrågor kunde dryftas. Därmed erbjöd de en möjlighet att manifesteras en nordisk identitet såsom pedagoger. Diskussioner om utbildning bland nordiska kollegor närde en föreställning om att man hade något gemensamt. Här kunde man utbyta idéer om hur utbildningsväsendet bäst kunde organiseras. Att man gjorde det på en nordisk arena byggde på föreställningen att man stod på en delad grund, att man kunde lära sig något av varandra, men också att man hade något att debattera, och meningsskiljaktigheter var också ett inslag i dessa möten. I inbjudan till det första mötet, i Göteborg 1870, konstaterades att folkskolans organisation och undervisningens metoder skilde sig åt mellan de olika länderna, och att ett utbyte av erfarenheter därför skulle vara av värde (*Aftonbladet* 1870-05-30).

Skolmötena blev politiska i den meningen att de var forum där frågan om framtidens skola kunde formuleras och debatteras, och där skilda perspektiv på skolans utveckling kunde konfronteras med varandra. Mötena var mångprofessionella och rymde vissa spänningar mellan olika professioner, men var på det stora hela en indikation på att den pedagogiska sfären började få ökad betydelse och ökad autonomi. Om man tidigare trodde att skolans viktigaste maktcentrum var riksdagen kom dessa möten att fungera som en symbolisk markör av att det fanns andra centra där skolfrågor kunde diskuteras.

Att förändra världen, men med måtta, kan kanske sättas som en sammanfattning på mötenas relation till pedagogisk modernisering. Anna Sandström beskrev skolmötet som en plats där moderna, om än inte revolutionerande, idéer presenterades. Bara en hastig blick på programmet visade, enligt Sandström, att mötet 1885 i Kristiania allvarligt ville följa med sin tid. Här fanns sedlighetsfrågan, frågan om fantasins utvecklande, åskådningsövningar, slöjdens betydelse, flickskolans framtid och djurskyddsfrågan. Något verkligt nytt fick man samtidigt inte höra i dessa ämnen, åtminstone inte om man följt med i den pedagogiska litteraturen inom Skandinavien, menade hon. ”Det är nog tämligen sällan som en stor banbrytande tanke för *första gången* träder fram som föredrag vid ett dylikt möte” (Uffe 1885: 292). Ändå var det intressant att betrakta vilka framgångar som olika idéer fått och vilken form de tagit sig i olika länder. ”Det är alltid intressant att märka huru långt och huru djupt vågslagen nått af de nya tankarne, i huru vida kretsar de röra sig, och huru starkt det motstånd är, mot hvilket de hafva att kämpa” (Ibid.) Sandströms omdöme var

präglat av hennes position i den pedagogiska offentligheten. Som en av sin tids mest framträdande och belästa pedagoger hade hon, bland annat i sin nystartade pedagogiska tidskrift *Verdandi*, visat att hon inte bara följde med i, utan också ledde, den pedagogiska diskussionen i Sverige. Hon var medveten om att hennes bedömning av det nordiska skolmötet vilade på ett sorts elitperspektiv, och att de flesta deltagarna på skolmötet hade en annan bakgrund, vilket för dem gav mötet en annan innebörd. Majoriteten av deltagarna arbetade enligt Sandström:

[...] i jämförelsevis stor afstängdhet. För dem kan det vara en högtid att få höra den uppfattning, som de i ensamhet och långsamt, steg för steg, arbetat sig till, belysas och bekräftas från en vidsträcktare ståndpunkt och af en mångsidigare erfarenhet. Dem kan det hända att få höra åsikter, hvilka i deras egen lilla krets behandlats som kätterier och paradoxer, här ställas i jämbredd med samtidens mest karakteristiska sträfvanden (Ibid.: 292f).

Sandströms observation ska ses mot bakgrund av de faktiska arbetsvillkor för många inom folkskollärarkåren under den aktuella perioden, där många lärare arbetade i ensamhet. Att delta i en konferens var att stiga in i ett nytt och annorlunda rum.

Det är just som kollektivt fenomen som skolmötena är intressanta. Skolmötena var en del av en generell trend, som kan betecknas som de internationella kongressernas tidevarv (jfr Fuchs 2004). Det som var nytt med detta fenomen var inte att personer reste utomlands. Sådana typer av kontakter hade etablerats tidigare i historien, men då i form av enskilda personers resor, som ibland dokumenterades i form av reseberättelser. Det som var specifikt med kongressernas tidevarv var att ett stort antal människor samtidigt reste till en och samma plats där de under en begränsad tid sammanstrålade för att ägna sig åt ett välvärdat ämne. Den rent kroppsliga närvaron av personer i ett och samma rum lade grund för den typ av interaktionsritualer som Randall Collins (2004) beskrivit och som innebär att ett gemensamt fokus och ett emotionellt engagemang möjliggörs. Att skolmötet var ett massmöte innebar att både enighet och konflikt manifesterades och uppstod på nya sätt. Diskussionen fördes inför och med hjälp av en publik som var fysiskt närvarande, och som i realtid kunde reagera på det som sades. I vissa frågor satte det på ett påtagligt sätt sin prägel över inläggen.

För de många lärare som besökte mötena, representerar mötet ett dramatiskt brott med de villkor som präglade vardagen i en vanlig skola. Här inverterades lärarens roll i två avseenden. För det första placerades läraren i en roll som lärande, som "elev". Istället för att

förmedla kunskap fick läraren tillfälle att konsumera kunskap i form av föredrag. För det andra hamnade läraren i ett kollektivt sammanhang. Även detta var något mycket speciellt för den genomsnittlige läraren. De nordiska skolmötena växte fram under en tid när det flesta lärare fortfarande arbetade ensamma i landsbygdsskolor. De var helt enkelt inte vana vid att vistas i samma rum som en stor mängd vuxna, speciellt inte tusentals vuxna. Med ett begrepp från Foucault (1986) kan mötet av dessa två skäl liknas vid en heterotopi, en annorlunda men faktiskt existerande plats som fungerar enligt en särskild logik. Denna annorlundahet gällde även, om än på annat sätt, för den minoritet som uppträdde som talare på skolmötena. För denna grupp ställde mötet krav på en förmåga att tala inför många åhörare, men också att föra diskussioner med meningsmotståndare. I den följande presentationen ska jag ge några exempel på vilka diskussioner som kunde utspela sig på denna plats, liksom hur diskussionernas form påverkades av mötets särdrag.

Religionsfrågan och publikens motstånd

Religionsfrågan är ett tydligt exempel på hur ett av massmötenas kännetecken – samexistensen av en talare och ett auditorium – påverkade villkoren för diskussionen. När kontroversiella åsikter framfördes kunde publiken på ett tydligt sätt markera sin inställning till talaren. På det nordiska skolmötet 1880 fördes en diskussion om söndagskolan. En skollärare vid namn Kahlson gjorde detta år ett inlägg där han ifrågasatte söndagsskolans självklara existensberättigande. Inlägget resulterade i medhåll, men framförallt protester. Under det att han talades hördes ljudligt bifall, blandat med protester i form av hyssjningar. Efter ett tag började kritikerna även att stampa med fötterna kompletterat med ”ihållande starka hyssjningar” (*Dagens Nyheter* 1880-08-13). Ordföranden lyckades inte nedtysta församlingen, varför talaren tvingades avbryta sitt anförande. Ett referat av Kahlsons tal publicerades även i den officiella mötesberättelsen. Referatet avslutas mitt i en av Kahlson ofullbordad mening: ”talaren afbröts här af den till omkring 2000 personer uppgående församlingen med så starka hyssjningar och stampningar, att han fann sig nödsakad att lemna talarestolen” (Falk 1883, s. 178).

Sannolikt var detta ett uppträdande som nästa arrangör av skolmötet, i Kristiania 1885, ville undvika. En indikation på detta är att arrangörerna strök ett inskickat diskussionsämne från Sverige som handlade om religionsundervisning (*Svensk Läraretidning* 1885: 370).

De högljudda kollektiva protesterna var inte ett unikt inslag. Liknande händelser utspelade sig även på andra skolmöten, inklusive nationella sådana. Hjalmar Branting blev exempelvis tystad på ett liknande sätt när han på allmänna svenska folkskolläraremötet 1888 argumenterade för att religionsundervisningen skulle avskaffas (Landahl 2016).

Frågan om publikens uppträdande på olika skolmöten blev föremål för kommentarer. Något år hävdades i *Svensk läraretidning* att publiken blivit mer hyfsad med åren. I en kommentar över det allmänna svenska folkskolläraremötet 1893 sades följande:

Förhandlingarna präglades av djupt allvar. Inga störande missljud förekommo. En hvar fick tala fritt. Stampningar och hyssjningar, som förekommo vid 1880 års och äfven sökte störa 1888 års i öfrigt så sansade möte, hade här ingen enda målsman (*Svensk läraretidning* 1893: 400).

Bilden av en civiliseringsprocess antyds här, en bild av att lärarkåren steg för steg antas ha etablerat en skolmöteskultur utan stampningar och hyssjningar. Denna process var dock inte rätlinjig. Ett par år senare förmedlades en annan bild, från 1895 års nordiska skolmöte:

En av mötets skuggsidor, för hvilka arrangemanget dock på intet sätt kan göras ansvarigt, utgöra de uppträden med hyssjningar och stampningar, som därvid förekommo. Sådana uppträden synas vara en obligatorisk, om än oskriften del av hvarje skolmötes program, och erfarenheten har visat, att de ej kunna undvikas; icke ens den ängsligaste skuggrädsla vid frågornas bestämmande mäktar här gifva någon garanti. (*Svensk läraretidning* 1895a:475).

Här ser vi tydligt hur skolmötet skapade förutsättningar för en helt ny typ av beteenden, ett helt nytt sätt att visa missnöje. Ljudet av 1000 stampande fötter – eller hur många det nu var – kan inte uppbringas i vilka sammanhang som helst. Rummet determinerade förstås inte detta beteende, men utgjorde en grundläggande betingelse för en form av massreaktioner såsom de beskrivits av exempelvis Randall Collins (2004). Collins påpekar att emotionella reaktioner ofta blir förstärkta i kollektiva situationer. I förlängningen innebär det att publikens sympatier och antipatier i vissa fall kunde ta sig mycket tydliga uttryck, och därmed också påverka diskussionsagendan.

Detta ska inte tolkas som att alla diskussioner alltid hade denna prägel. I regel var sannolikt publiken tyst. Anna Sandström kommenterar exempelvis att vissa talare hade en vältalighet som fick dem att framstå mer som predikanter än som vetenskapliga föredragshållare, och att

publiken då kunde sitta i en stämning som närmade sig andakt (Uffe 1885: 293). Det ska heller inte tolkas som att skolmötena genomgående hade en renodlat konservativ prägel. De var också en plats där visioner om undervisningens modernisering formulerades och förmedlades. Ett exempel på det är diskussionen om enhetsskolan, en fråga som också väckte kontrovers, om än på ett mer beskedligt sätt.

Bottenskolan och mötets förberedelse

De nordiska skolmötena blev också ett sammanhang då skolans mer övergripande organisation blev föremål för diskussion. Idealet om en gemensam skola för alla samhällsklasser, en enhetsskola eller bottenskola, representerades i Sverige inte minst av Fridtjuv Berg, som ända sedan tonåren varit engagerad i frågan (Landahl 2016). På mötet 1895 skulle det ordnas ett så kallat diskussionssammanträde kring folkskolan som bottenskola. Sammanträdet skulle inledas med två inledare om vardera 20 minuter följt av en diskussion på knappt två timmar. Fridtjuv Berg sökte inför mötet i åtminstone två brev påverka sammanträdets utgång. Ett brev gick till den ena inledaren, norrmannen John Söyland. I sitt brev förvarnade han norrmannen att den andre inledaren, professorn J. A. Lundell, var att betrakta som en farlig meningsmotståndare. Han beskrevs som ”en ung, slagfärdig och inom lärarekåren mycket populär man, men motståndare till idén om ’folkskolan som bottenskola’”. I syfte att vinna diskussionen uppmanades därför Söyland att skriva ett förslag till uttalande som kunde sändas till deltagarna innan mötet. Alternativet, att presentera ett förslag till uttalande först under själva föredraget, skulle innebära ett försprång i diskussionen för Lundell. Berg gav också en antydning om hur Söyland kunde formulera sina förslag på uttalanden. ”Jag föreställer mig ock att Ni utan nämnvärd tidsuppoftning skulle [...] kunna uppsätta ett par principiella satser, innehållande raka motsatsen till professor Lundells punkt 2.” Berg utlovade även att bundsförvanter under diskussionen skulle finnas till hand. Han trodde sig kunna garantera att ”åtskilliga af våra bästa krafter skola rycka in i elden” (brev från Berg till Söyland, 8/7 1895).

I ett brev till en annan deltagare, Klas E Lidholm, uppmanade han denne att använda sina kunskaper om skolväsendet i England och Skottland i diskussionen:

P.S. Vid nordiska mötet skall professor Lundell uppträda mot ”folkskolan som bottenskola”. Vi skola upp alle man och klå honom. Var snäll och tag reda på en liten smula huru det går till i England och Skottland. Där går ju massor från folkskolan till

universiteten. [...] Det skulle inte alls vara galet, om du klevve upp och sade något härom på 5 minuter; längre tid får hvar och en icke åt gången (brev från Berg till Lidholm 9/7 1895).

Det gick denna gång bra för Fridtjuv Berg och hans meningsfränder. Lundell lyckades inte att mobilisera tillräckligt stöd på mötet för sin uppfattning om bottenskolans vådlighet. Skolmötet, denna arena för kamp om framtidens skola, hade fungerat tillfredställande för bottenskolans förespråkare.

Här kan vi notera att Fridtjuv Berg själv satt med i skolmötets bestyrelse, och alltså hade viss förhandsinformation om vilka resolutionsförslag som skulle komma att ges. Man kan också konstatera att för att riktigt förstå de här mötena behöver man komma backstage, vilket breven ger en möjlighet till. Läser man bara mötesberättelserna kan mötet te sig mer harmoniskt än det egentligen var. Förberedelserna inför mötet exemplifierar att detta inte betraktades som en oviktig konferens, utan lika mycket som en arena för kamp, en plats för idémässig strid. Det var inte likgiltigt hur utfallet blev. Att vinna diskussionen på en internationell arena ansågs sannolikt av betydelse för den nationella diskussionen. Den nordiska offentligheten kunde bli en referens i den kommande diskussionen. Det är i sin tur ett uttryck för en professionaliseringsprocess där folkskollärarkåren börjar driva rent politiska frågor och där makten över läraropinionen ansågs viktig. Denna process underlättades i sin tur av att pedagogiken ännu befann sig i en förvetenskaplig fas. Att erövra expertisstatus som folkskollärare var fullt möjligt i en tid när det saknades professorer i pedagogik. J.A Lundell var visserligen professor, men inte i pedagogik, utan i slaviska språk vid Uppsala universitet.

Slöjd och konsten att trollbinda ett auditorium

Det nordiska skolmötet var tänkt som en arena för samarbete. I det avseendet fungerade det enligt samma logik som många andra internationella kongresser där målsättningen inte sällan varit att komma fram till någon form av internationell samsyn eller rentav standardisering. Den första vetenskapliga konferensen handlade exempelvis om införandet av det metriska systemet (Geyer 2001; Shafir 2014). Men ibland bor samarbetet granne med konkurrensen, något som de nordiska skolmötena kunde illustrera. När olika metoder ställdes mot varandra var det inte självklart att det var i termer av välvilligt, ömsesidigt lärande. Det var också frestande att istället använda tillfället till en form av jämförelse, en sorts tävlan där syftet främst handlade

om att kora vinnare och förlorare. Ett år figurerade en sådan diskussion om ämnet slöjd. Ämnet hade under dessa år hög prestige, med stora internationella framgångar, inte minst tack vare svenske Otto Salomons populära utbildningar på Nääs (Whittaker 2014). Det fanns emellertid olika metoder för det korrekta sättet att undervisa i slöjd. Det nordiska skolmötet blev ett tillfälle då dessa sätt kunde ställas mot varandra, sida mot sida.

I Sverige fanns en profil inom Sveriges allmänna folkskollärareförening, Jöns Franzén, som i vissa avseenden var kritisk till Nääs-slöjden. Franzén skulle tala om slöjd under mötet 1895. Men Fridtjuv Berg, som var med i organisationskommittén för mötet, varnade i förhand Franzén för att gå i för hård konflikt med Salomon:

Vid nordiska skolmötet får du icke uppträda allt för fientligt mot Salomon, ty då sälla sig salomonikerna till dina motståndare vid centralstyrelsevalet. För resten skall du spara dina gåfvor till det som bättre är än de där välsignade träsakerna (brev från Berg till Franzén 26/6 1895).

På mötet uppträdde också Aksel Mikkelsen, företrädare för en dansk slöjd-metod. Även här låg det konflikt i luften. Inför mötet skrev Otto Salomon till organisationskommittén där han avrådde från offentlig diskussion om slöjden. Han menade att det inte passade sig för ett möte. Han försökte också påverka talordningen mellan sig själv och Mikkelsen (Brev från Otto Salomon till Axel Blomqvist, 8/5 1895). Organisationskommittén lydde honom när det gällde talordningen: Mikkelsen fick tala först, och Salomon sedan. Fridtjuv Berg skrev ett uppmuntrande brev till Salomon om att det var taktiskt rätt att låta Mikkelsen börja: ”Antagligen anfaller han, men det blir då ock mera uppenbart, att han är den anfallande.” I brevet beklagade Berg också att ”slöjdstriden” hade förvärrats av fosterländska tongångar, där man sökte konstruera nationellt baserade alternativ till den svenska slöjden (brev från Berg till Salomon 18/7 1895).

När Mikkelsen väl gjorde sitt ”anfall” var det fråga om en subtil attack. I sitt anförande presenterade han, till synes opartiskt, en systematisk jämförelse mellan ”dansk slöjd” och ”Nääs-slöjd”. Han gjorde inga värderingar, men det underförstådda budskapet var inte svårt att läsa av: att den danska slöjden var överlägsen den svenska slöjdmetod som just nu höll på att spridas över världen.

Efter föredraget tackades Mikkelsen av mötets ordförande som också framhöll att det nu fanns tillfälle att höra den andra sidan, alltså Otto Salomon. När Salomon intog talarstolen frågade sig kanske en och annan hur han skulle hantera den uppkomna situationen. Det

visade sig att han valde att inte uttryckligen bemöta det som framförts av Mikkelsen. Istället inledde han sitt anförande med att be deltagarna slå upp sida 70 i programhäftet. Där fanns en nyskriven sång, med text av Selma Lagerlöf: ”Slöjdsång.” Istället för att gå i polemik lät han den stora församlingen unisont sjunga en sång som hyllade slöjden.

Det var nog inte en oviktig demonstration av ledarskap. Det gjorde säkerligen ”på många ett mäktigt gripande intryck, då från den till bortåt tvåtusen personer uppgående församlingen” sjöng sången, menade Salomons egen tidning, *Slöjdundervisningsblad från Nääs*, i en rapport från mötet (*Slöjdundervisningsblad* 1895a: 2). Genom att så många pedagoger från Norden var fysiskt närvarande i en och samma sal var det en hel del som stod på spel. Att på ett tydligt sätt förlora en sådan diskussion, hade kunnat missgynna Nääs-pedagogikens ställning i de nordiska länderna. Dessutom kunde ett sådant misslyckande även sprida sig till andra länder. Ett exempel på att även utomnordiska länder kunde ta del av vad som här hände är att två ungerska tidningar rapporterade från mötet (*Slöjdundervisningsblad* 1895b:2).

Det här demonstrerar att den som ville göra sig gällande under den här tiden var tvungen att bemästra massmötets villkor. Att ha en karismatisk personlighet, att kunna tala till massorna – eller sjunga med dem – var inte en oviktig egenskap för den som ville värna sin position som ledande nordisk pedagog. Att inneha en elitposition bland konferensdeltagare, att tala utifrån en entydig expertposition (Leonards & Randeraad 2010) kunde inte tas för givet. Positionen bland konferensens elit behövde erövrats och bevakas.

Sång, emotionalisering och nationell statuskamp

Själva samvaron under mötena var något unikt. På en liten plats samlades ett stort antal människor som i sin vardagliga yrkesutövning var vana vid ett mycket begränsat umgänge med kollegor. Läraryrket var, i större utsträckning än idag, ett individualistiskt yrke, och i jämförelse med en vanlig skola tedde sig kanske skolmötet som något av en social ”chock”.

Men hur kunde egentligen en känsla av gemenskap frambesvärjas under dessa möten? Att deltagarna befann sig i samma lokal som andra var knappast en garanti för att samhörighetskänsla skulle uppstå. Den enskilda deltagaren kunde lika gärna drunkna i ett hav av kanske tusentals personer, fastlåst i en passiv roll som åhörare av föredrag efter föredrag. Detta synes ha varit en bakgrund till de strävanden som uppstod under 1890-talet, då Sveriges allmänna folkskollärareförening och *Svensk Läraretidning* började uppmuntra till en ny typ av aktivitet

på skolmötena. Nu slogs ett slag för *unison sång*. Det betraktades som ett socialt kitt som motverkade den potentiella känsla av isolering som kan uppstå i en massa:

Under diskussionen sitta de flesta som tysta åhörare, men genom unison sång få alla mötesdeltagare tillfälle att gifva uttryck åt hjärtats känslor, att lifva sig själva och öfriga, att känna sig såsom tillhörande en kår med *ett* mål och *ett* sinne (*Svensk läraretidning* 1895b, s. 348).

Idén att sjunga sig till gemenskap tog sig ett mycket konkret uttryck. Sveriges allmänna folkskollärareförening sökte uppmuntra gemensam sång genom att 1893 ge ut en sångbok: *Sånger vid läraremöten*. För att få så stor spridning som möjligt delades det 64-sidiga sånghäftet ut gratis till samtliga prenumeranter av *Svensk Läraretidning*. Ambitionerna var höga. Man såg framför sig att boken kunde plockas fram i flera olika sammanhang under ett skolmöte. Sångboken skulle vara en ständig följeslagare till läraren: ”När man sedan begifver sig till läraremöten, bör man ej försumma att sticka det lilla häftet i fickan och hafva det med på alla sammanträden, utflykter o.s.v. – med ett ord: vid alla tillfällen, då unison sång kan ifrågakomma.” (*Svensk Läraretidning* 1892, s. 633). En kulturrevolution i det lilla således. Folkskolläraren på skolmötet skulle så att säga ha en *ständig beredskap till sång*.

Därmed kunde en gemenskap av ett särskilt slag skapas: en emotionellt grundad samhörighet. Den enstämmiga sången beskrevs som ”den enda, som kan gifva fullt uttryck åt ett flertals sammanstämmade känslor” (*Sånger vid läraremöten* 1893: förordet). Detta försök att skapa ett sjungande lärarkollektiv hade stöd av tidsandan. Sång som ett socialt kitt var även aktuellt på ett nationellt plan, där ”Du gamla du friska” precis höll på att uppnå status som nationalsång (Danielsson & Ramsten 2013).

Genom sången kunde både nationell och internationell enighet manifesteras. Sången bidrog till det emotionella kitt som knöt samman deltagarna. Men här fanns även utrymme för statuskamp. Sången kunde fungera som ett sätt för en nation att hävda sig gentemot andra länder, att visa sig kompetent i sjungandets konst. Vid en internationell jämförelse tedde sig emellertid Sverige svag som sångnation. *Svensk Läraretidning* citerade år 1900 en dansk skolmötesberättelse, där det berättats om hur *danskar* imponerat på de svenska deltagarna med att kunna fler verser av *svenska* sånger än svenskarna själva. *Svensk Läraretidning* instämde besviket: ”Ja, så är det alltid. Vill man höra våra goda svenska sånger sjungna någorlunda ostympade, så skall det vara hos våra grannar”. Man frågade sig vidare när det skulle bli en

ändring på detta ”för vår national-ära så nedsättande förhållande. Skall samma gamla visa upprepas äfven vid det förestående stora nordiska skolmötet i Kristiania?” (*Svensk Läraretidning* 1900, s. 96). I de internationella skolmötena blev det alltså tydligt att sången fick en delvis annan funktion än i de nationella mötena. Det handlade nu inte bara om att manifesteras gemenskap, det fanns också ett moment av tävlan, att visa sina grannländer att man behärskade konsten att sjunga unisont. Man kan se det som en form av estetisk tävlan mellan nationer, drygt 100 år innan OECD introducerade en helt annan typ av internationella kunskapsjämförelser.

Internationell sammanhållning i unionsupplösningens tidevarv

Relationerna mellan länderna ställdes på sin spets i samband med att unionen mellan Sverige och Norge år 1905 sprack. Unionen, som existerat sedan 1814, hade under flera års tid knakat i fogarna då det fanns ett utbrett missnöje med den påtvingade relationen från norsk sida. Den 7 juni sade Norge ensidigt upp unionen, i vad som från svensk sida allmänt beskrevs som en ”statskupp.” I Sverige fanns det en stor irritation över Norges agerande och den svenska nationalismen fick stark medvind. Vissa ansåg att ett militärt angrepp mot Norge inte kunde uteslutas.

Spänningarna mellan länderna hade funnits under flera år innan unionen upplöstes, och utgjorde en utmaning mot den skandinavism som skolmötet trots allt byggde på. Det fanns i vissa läger en oro över att norgefientliga stämningar även skulle smitta av sig på vad som skedde på skolmötet. Fridtjuv Berg intresserade sig för frågan, och försökte via *Svensk läraretidning* att påverka läraropinionen inför det kommande nordiska skolmötet i Stockholm. Sommaren 1895 var hans bror Hjalmar i Norge, och Fridtjuv Berg såg här en möjlighet. Han föreslog att Hjalmar skulle skriva en artikel i *Svensk läraretidning* där han beskrev norrmännen på ett sympatiskt sätt:

Skulle du inte vilja förbereda våra goda svenska folkskollärare på att visa sig hyggliga mot norrmännen? Skulle bäst ske genom ett **litet** resebref från Norge nu genast, hvarutiorerades litet om deras intresse för mötet, det väntade stora antalet deltagare från Norge, frånvaron av svenskhat hos såväl vänster som höger, de falska föreställningarna härom i Sverige o.s.v. Det skulle göra gott. Man kan inte direkt uppmana dem att visa sig som gentlemän, ej som tölpar (Brev från Fridtjuv Berg till Hjalmar Berg 20/7 1895, RA vol 14).

Efteråt skulle Fridtjuv kommentera utfallet i positiva ordalag. Det nordiska skolmötet hade inte resulterat i någon fientlighet mot norr-männen:

Med hänsyn till vårt unionella mellanhafvande kom det sjunde nordiska skolmötet ackurat som det hade varit bestämt. Jag hyste för min del starka farhågor för att den svenska folkskollärare-kåren skulle vara i vidsträckt grad påverkad af den hänsynslöst norskfientliga agitation, som vår höger länge drifvit, och den största nytta mötet gjort ligger enligt mitt förmenande däri, att det gifvit tydliga bevis på motsatsen (brev från Fridtjuv Berg till Raknerud, 3/9 1895).

Särskilt spänd blev situationen i samband med unionsupplösningen 1905. I samband med det talades det om att det kommande skolmötet borde bojkottas. Mötet var visserligen i Köpenhamn, men danskarna sades ha stöttat svenskarna, och ansågs inte fullt neutrala. I jämförelse med många andra nordiska samarbetsprojekt blev emellertid inte de nordiska skolmötena nämnvärt drabbade. Ruth Hemstad visar i sin avhandling *Fra Indian summer til nordisk vinter* (Hemstad 2008) hur det nordiska samarbetet generellt drabbades av ett bakslag i samband med unionsupplösningen, vilket bland annat visade sig i att nordiska konferenser ställdes in eller bojkottades. Hon noterar emellertid att detta inte blev fallet med det pedagogiska samarbete som skedde inom ramen för de nordiska skolmötena. Dessa möten fick rentav rekorddeltagande 1905 och 1910, med cirka 7000 deltagare vid båda tillfällena. I detta avseende blev således skolmötet snarare en manifestation av nordisk samhörighet än av konflikt.

Skolmötet: en plats för utbildningspolitik och internationalisering

Det nordiska skolmötet innebar att en mötesplats över nationsgränserna skapades för nordiska pedagoger på regelbunden basis. Mötena var ett viktigt kapitel i historien om skolans internationalisering. I den här framställningen har jag utifrån några exempel sökt visa på vad som kännetecknade denna plats. För att tydliggöra resultaten kan det avslutningsvis vara en poäng att understryka vad som var specifikt med skolmötet som arena för internationellt utbyte av idéer.

Internationell cirkulation av pedagogiska idéer var inte ett nytt fenomen när de nordiska skolmötena ordnades. Kunskaper om vad som sker i andra länder hade tidigare förmedlats genom resor, reseberättelser, brev, översatta böcker och artiklar i tidningar och tidskrifter. Men

under andra halvan av 1800-talet uppstod, inte minst till följd av förbättrade kommunikationer, en ny form av internationell kontakt: det internationella massmötet, konferensen. Det som särskilde konferensen från alla andra tidigare internationaliseringstekniker var kombinationen av två kännetecken: resan och den kollektiva samvaron. Konferensen byggde på att en stor mängd människor sammanstrålade på en och samma plats under en begränsad tid.

Genom att konferensen fick en så pass viktig ställning i de samtida diskussionerna blev det också av vikt för de ledande pedagogerna att hävda sig där. Förmågan att hävda sig i den kollektiva situation som skolmötet utgjorde blev därmed central. Skolmötet bjöd på ett antal sociala fenomen som inte varit möjliga i de tidigare formerna för internationella kontakter. Massansamlingen av pedagoger på en begränsad plats innebar att uttrycken för uppskattning och gemenskap tog sig nya former, liksom också uttrycken för kritik och söndring. I de mest extrema fallen visade sig skolmötena vara en plats för en kollektiv upprymdhet, som både kunde ta sig formen av motstånd och entusiasm. Motståndets tydligaste art visade sig i när ett stort antal pedagoger sökte tysta föredragshållare med stampningar och hyssjningar. Entusiasmen kunde visa sig i bifallsrop, men också i en tyst, andaktsfull stämning.

En intressant fråga, som vore värd en fördjupad studie, är hur de nordiska skolmötenas funktion och betydelse förändras över tid. En tydlig förändring som kan beläggas med mötesberättelser är att deltagarantalet minskar. Medan mötena 1905 och 1910 lockade cirka 7000 deltagare fick de två sista mötena cirka 1000 deltagare (Backholm 1994). Hur och varför attraktiviteten i de nordiska skolmötena minskade är en fråga som kan besvaras på många sätt. En förklaring kan sökas i de alternativa rum för pedagogiska diskussioner som uppstår under 1900-talets gång. Diskussionerna på de stora skolmötena flyttar sannolikt delvis till andra forum där skolans frågor dryftas: vetenskapliga konferenser, kollegierum, den statliga skolbyråkratin, massmedia. En annan förklaring till skolmötenas minskade attraktivitet kan sökas i själva mötets ändrade karaktär. Över tid finns det indikatorer på att mötets prägel av angelägen arena för livliga pedagogiska diskussioner försvagas. Efter mötet i Köpenhamn 1961, uttrycktes det synpunkter på mötets blodfattiga karaktär. *Svenska Dagbladets* utsände reporter uttryckte det på följande sätt: ”Vad man nu främst saknar är debatter och meningsutbyten – estradsamtalen blir mest ett refererande av vad sig i det egna landet tilldragit har sedan det senaste skolmötet” (*Svenska Dagbladet* 1961-08-11). Omdömet vittnar om att skolmötet såsom rum för utbildningspolitiska diskussioner nu befann sig långt borta

från förra sekelskiftets animerade diskussioner. Hur en sådan förändring gick till vore ett ämne för vidare forskning.

Artikeln har tagits fram inom ramen för projektet ”Från Paris till PISA. Styrning av utbildning genom internationella jämförelser 1867-2015”, finansierat av Vetenskapsrådet.

Referenser

- Aftonbladet* (1870-05-30): Inbjudning till Allmänt Nordiskt Skolmöte.
- Andersson, Håkan (1989): Skola och lärare i nordismens tjänst. I U. Dahllöf, T. Ginner, E. Hammar, S. G. Nordström (red.) *Utbildningshistoria*. Uppsala: Föreningen för svensk undervisningshistoria, s. 15-23.
- Backholm, Johan (1994): När lärarna blev nordister – om skandinavism och nordism på de första nordiska skolmötena. *Julkaisu: Nordisk tidskrift för vetenskap, konst och industri*, 70 (1), 17-27
- Collins, Randall (2004): *Interaction Ritual Chains*. Princeton, N.J.: Princeton University Press.
- Cronqvist, Marie (2008): Spatialisera alltid! Om rummets återkomst i de historiska vetenskaperna. *Scandia*, 74 (2), 9-14.
- Danielson, Eva & Ramsten, Märta (2013): *Du gamla, du friska: från folkvisa till nationalsång*. Stockholm: Atlantis.
- Dagens Nyheter* (1880-08-13): Nordiska skolmötet.
- Falk, Constans (red.) (1883): *Berättelse om det fjerde allmänna nordiska skolmötet i Stockholm den 10, 11 och 12 augusti 1880*. Stockholm: Norstedts.
- Foucault, Michel (1986): Of other spaces. *Diacritics*, 16 (1), 21-27.

- Fuchs, Eckhardt (2004): Educational sciences, morality and politics: international educational congresses in the early twentieth century. *Paedagogica Historica*, 40 (5-6), 757-784.
- g. (1883): Bokanmälan: Berättelse om det fjerde allmänna nordiska skolmötet i Stockholm den 10,11 och 12 augusti 1880. *Verdandi* 1883, tredje häftet, s. 143-144.
- Geyer, Martin H. (2001): One language for the world. The metric system, international coinage, gold standard, and the rise of internationalism 1850-1900. I M. H. Geyer & J. Paulmann (red.) *The Mechanics of Internationalism: Culture, Society, and Politics from the 1840s to the First World War*. London: Oxford university press.
- Hallenberg, Mats & Linnarsson, Magnus (red.) (2014): *Politiska rum: kontroll, konflikt och rörelse i det förmoderna Sverige 1300-1850*. Lund: Nordic Academic Press.
- Hemstad, Ruth (2008): *Fra Indian summer til nordisk vinter: skandinavisk samarbeid, skandinavisme og unionsøpplosningen*. Oslo: Akademisk Publiserings.
- Kümin, Beat & Osborne, Cornelia (2013): At home and in the workplace: A historical introduction to the "spatial turn". *History and Theory*, 52 (October), 305-318.
- Landahl, Joakim (2006): *Politik och pedagogik. En biografi över Fridtjuv Berg*. Stockholm: Lärarförlaget.
- Leonards, Chris & Randerad, Nico (2010): Transnational experts in social reform, 1840–1880. *International Review of Social History*, 55 (02), 215-239.
- Livingstone, David N. (2003): *Putting Science in its Place: Geographies of Scientific Knowledge*. Chicago: University of Chicago Press.
- Mårald, Erland & Nordlund, Christer (red.) (2006): *Topos. Essäer om tänkvärda platser och platsbundna tankar*. Stockholm: Carlssons.
- Sennefelt, Karin (2011): *Politikens hjärta: medborgarskap, manlighet och plats i frihetstidens Stockholm*. Stockholm: Stockholmia.
- Petersens, Lovisa af (2006): *Formering för offentlighet: kvinnokonferenser och Svenska kvinnornas nationalförbund kring sekelskiftet 1900*. Diss. Stockholm: Stockholms universitet.
- Shafir, Nir (2014): The international congress as scientific and diplomatic technology: global intellectual exchange in the International Prison Congress, 1860-90. *Journal of Global History*, 9 (1), 72-93.

- Slöjdundervisningsblad från Nääs* (1895a): Från sjunde nordiska skolmötet I, nr 7, s. 2-3.
- Slöjdundervisningsblad från Nääs* (1895b): Svensk slöjd i utlandet, nr 10, s. 2-3.
- Svensk läraretidning* (1885): Om det nordiska skolmötet, nr 43, s. 369-372.
- Svensk läraretidning* (1892): Enstämmig sång vid folkskolläraremötena, nr 51, s. 633.
- Svensk läraretidning* (1893): Det allmänna folkskolläraremötet, nr 33, s. 400f.
- Svensk läraretidning* (1895a): Några lärdomar från nordiska skolmötet, nr 37, 475f.
- Svensk läraretidning* (1895b): Unison sång, nr 28, s. 348.
- Svensk läraretidning* (1900): Det sjungande Sverige, nr 6, s. 96.
- Svenska Dagbladet* (1961-08-11): Ny uppläggning av skolmötena behövs.
- Sånger vid läraremöten* (1893). Stockholm: Red. af Läraretidning.
- Uffe [pseudonym för Anna Sandström] (1885): Minnen och intryck från 1885 års nordiska skolmöte i Kristiania. *Verdandi: tidskrift för ungdomens målsmän och vänner*, 3(6), 292-308.
- Whittaker, David J. (2014): *The Impact and Legacy of Educational Sloyd: Head and Hands in Harness*. Abingdon: Routledge.

Övriga referenser

Brev

- Riksarkivet, Släkten Bergs från Fellingsbro arkiv, vol 14.*
- Brev från Fridtjuv Berg till John Söyland, 8/7 1895.
- Brev från Fridtjuv Berg till Klas E Lidholm, 9/7 1895.
- Brev från Fridtjuv Berg till Jöns Franzén 26/6 1895.
- Brev från Fridtjuv Berg till Otto Salomon: 18/7 1895.
- Brev från Fridtjuv Berg till Hjalmar Berg 20/7 1895.
- Brev från Fridtjuv Berg till Raknerud, 3/9 1895.
- Stockholms stadsarkiv, De svenska bestyrelserna vid de allmänna nordiska skolmötena, Sjunde nordiska skolmötets pedagogiska sektion.*
- Brev från Otto Salomon till Axel Blomqvist, 8/5 1895.

